Történelem

A Mindszenty ügy

Oldás és kötés

A személyiség szerepe

I.

A magyar állam és a katolikus egyház viszonyában végbement alapvető változás időszakáról hézagpótló könyvet jelentetett meg a Kossuth Könyvkiadó, Gergely Jenőnek „A katolikus egyház Magyarországon 1944—1971" című munkáját. Minthogy az állam és a katolikus egyház kapcsolataira e korszakban nagymértékben rányomta bélyegét Mindszenty József hercegprímás, ezért a könyvnek a róla szóló részei különös figyelmet érdemelnek.

„Azzal a szándékkal szeretnénk útjára bocsátani ezt a könyvet — írja előszavában a szerző —, hogy senki meggyőződését nem sértve, segítsen a még meglevő görcsök oldásában, járuljon hozzá a még élő, a reális ellentmondásokból fakadó vagy éppen alaptalan fenntartások eloszlatásához. A múlttal való nyílt szembenézéssel szeretnénk szolgálni a jelenlegi konstruktív egyházpolitika továbbvitelét, történelmi konzekvenciáinak levonását."

Az 1848 előtti államegyház pozíciójából a polgári korszakban is sok kiváltságot megőrzött katolikus egyház a felszabadulás után a régi rendszerrel együtt azért került a „vádlottak padjára", mert szorosan összefonódott azzal az államhatalommal, amelyik pusztulásba vezette az országot — olvashatjuk. Az azóta eltelt négy évtizedben végbement az eloldódás a múlttól és a kötődés a jelenhez. S bár ez az „oldás és kötés'" nem volt mentes a súlyos megrázkódtatásoktól, a történtek mégsem minősíthetők kultúrharcnak.

Földreform és egyház

1944. december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány a teljes vallásszabadság mellett foglalt állást, de még nem lépett fel azzal az igénnyel, hogy az egyházakat az államtól elválasszák. A meghirdetett vallásszabadság viszont nem jelentette a katolikus egyház korábbi gazdasági és politikai privilégiumainak csorbítatlanul hagyását. „A védettség, a biztonság kora lejárt — olvasható a Vigilia egyik későbbi cikkében. — Az egyház így a szilárd bástyák mögül, a sokszor kényelemre, tunyaságra kísértő biztos fedezékből Isten szabad ege alá került... állami pátfogás helyett híveinek védelme alá kell húzódnia."

1945. március 29-én az esztergomi érseki palotában váratlanul elhunyt Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás, esztergomi érsek. Grősz József kalocsai érsek, a magyar püspöki kar az idő szerinti elnöke 1945. május 24-re összehívta a felszabadulás utáni első püspöki konferenciát. „A háború vihara átzúgott felettünk, egyházi vonatkozásban könnyebben, mint ahogyan vártuk — jelentette ki elnöki megnyitójában. — A vallás gyakorlását, a papok szabad mozgását, az istentiszteletek megtartását a Vörös Hadsereg mindenütt biztosította. Ezt készségesen és köszönettel ismerjük el." A belpolitikai fejleményekről azonban a főpapok megnyilatkozásait az egyház sérelmei vezérelték, a gyökeresen megváltozott helyzetet pedig csak átmeneti jelenségnek vélték. Mindamellett a követendő eljárást és hangnemet illetően a püspöki karon belül már ekkor mutatkoztak nézeteltérések: Mindszenty József veszprémi püspöknek az egyházi sérelmekről írt kemény hangú memorandum-tervezetével szemben Czapik Gyula egri érsek azt hangoztatta, hogy az politikailag megfontolandó, „mert túlkeménysége miatt esetleg a politikai pártok is ellenünk fognak fordulni".

A HERCEGPRÍMÁS BESZÉL (1947)
Magát homo regiusnak tekintette

Az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak a katolikus egyházat érintő legnagyobb horderejű tette 1945-ben a földreformrendelet megalkotása és a földosztás végrehajtása volt, hiszen az megsemmisítette a nagybirtokos osztály, köztük az egyházi nagyjavadalmasok gazdasági hatalmát. A közel 900 000 holdnyi birtokból csupán körülbelül 112 000 katasztrális hold maradt a még így is legnagyobb földbirtokosnak számító katolikus egyház tulajdonában. (Az egyházi nagybirtok kárpótlás nélküli kisajátításával egyidejűleg az állam egyházigazgatási költség címén rendszeres havi juttatást ajánlott fel a főpapoknak, amit csak Mindszenty nem fogadott el.) „Az egyházi nagybirtoknak ezzel vége van. Nem hiszem, hogy valaha is vissza tudják majd ezt csinálni. Nem kár érte — írta titkos naplójában páter Nagy Töhötöm. — A szörnyűség az egészben az, hogy mindent évekkel, évtizedekkel előre lehetett látni. Hányszor előhoztuk ezt az illetékeseknek. Volt olyan, aki azt válaszolta: Tudjuk, hogy el fogják venni, de még mindig elmondhatjuk majd, hogy mi nem adtuk oda."

A távlatokba tekintő politika azonban távol állt az akkori püspökök többségétől, akik konzervativizmusuk, illetve a Szentszék tilalma miatt mereven elzárkóztak a birtokreform elől. Grősz érsek már 1945. április 5-én tiltakozott a földreformrendelet „törvénytelensége miatt és az egyházra sérelmes intézkedései ellen". Pedig az egyházi nagybirtok felszámolása már régen időszerű polgári demokratikus lépés volt csupán. Mégis hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a katolikus egyházban is eljussanak a pozitív következtetéshez: a nagybirtokos lét ódiumától való megszabadulás a mindenkori hatalommal való nemkívánatos kapcsolatok megszüntetését is eredményezi.

Főkegyúri jog

A felszabadulás után — idézi fel a könyv — az állam és az egyház viszonyában nagy szerepet játszott az úgynevezett főkegyúri jog (az állam javaslattevő joga az egyházvezetői posztokra — A szerk.) körül kiéleződött harc. E kérdést különösen az esztergomi érseki szék betöltése tette aktuálissá. Grősz érsek már a májusi püspöki konferencián „felveti azt a bizalmas kérdést — olvashatjuk a jegyzőkönyvben —, hogy a (Rómába küldendő — A szerk.) jelentésben kitérjen-e a prímási, illetve püspöki székek betöltésére is. A kormányt erősen foglalkoztatja a kérdés, vajon lesz-e beleszólása ez ügyekbe". A püspökök úgy határoztak, hogy a szóban forgó jelentésben nem vetik fel a főkegyúri jog kérdését.

Páter Balogh István miniszterelnökségi államtitkár visszaemlékezése szerint, az Ideiglenes Nemzeti Kormány — az 1927-es megállapodás alapján — élni kívánt az őt megillető jelölési jog gyakorlásával. Balogh szerint, a kormány jelöltjei a prímási posztra: Bánáss László debreceni prépost plébános, Márton Áron erdélyi püspök, Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát, Czapik Gyula egri érsek, Grősz József kalocsai érsek és páter Jánosi József voltak. A Szentszék azonban meg kívánta előzni, hogy az állam javaslatot tehessen. XII. Pius pápa államtitkársága 1945. augusztus 16-án meglepetésszerűen értesítette a püspöki kar akkori elnökét, Grősz érseket, hogy Mindszenty József veszprémi püspököt nevezte ki esztergomi érseknek. A kormány először tiltakozott az egyoldalú eljárás ellen, jogfenntartásának leszögezése után azonban tudomásul vette a fejleményeket.

Máig homály fedi — állítja a szerző —, hogy a Szentszék választása miként esett az ott kevésbé ismert veszprémi püspökre. Valószínűleg nem óhajtottak olyan prímást, aki a legcsekélyebb mértékben is exponálta magát az új hatalom mellett. Mindszentynek a hatalommal szemben tanúsított magatartása, az egyház jogainak következetes védelme s nem utolsó sorban a nyilasok által történt letartóztatása és elhurcolása nyomán megerősödött antifasiszta híre szólhattak a döntés mellett. A magyar prímási tisztséghez szükséges egyéb kvalitások mérlegelése viszont háttérbe szorult. Pedig még a Vatikánban is többen kétségbe vonták a „parasztpüspök" okosságát, felhánytorgatták képzetlenségét (nem végzett egyetemet, nyelvismerete fogyatékos volt stb.), azt, hogy nem volt jó szónok, hogy hajlamos volt a szélsőségekre, s gyanakvás, bizalmatlanság fűtötte.

A hazai katolikus hetilap, az Új Ember azonban az „acélembert" köszöntötte Mindszentyben, aki óriási munkabírással rendelkezett, képes volt heteken keresztül kampányszerűen naponta három-négy beszédet mondani. Puritán, aszketikus jelleme nagy akaraterővel párosult. Ezek a tulajdonságok — figyelembe véve diplomáciai tapasztalatlanságát és nemzetközi horizontjának erős korlátait is — a későbbiekben nagyban hozzájárultak a konfliktusok feloldásának akadályozásához.

Politikai mentalitás

Mindszentynek már a prímási székfoglalója sem bizonyult az atyai intelmek gyűjteményének, sokkal inkább politikai programnak. „Hiányzik nem egy alkotmányos tényezőnk, de az elődök helyén van már az ország prímása. Ha a balszerencse elmúltával a nemzet józansága hidat ver az örvény felett, mint Pontifex, mint hídverő és több mint 900 év jogán az ország első zászlós ura, a Ti érseketek, az ország prímása is ott lesz közjogi életünk helyreállításában és továbbvitelében." Ez konkrét igénybejelentés volt a „jogállapotok" restaurálására. Mindszenty ezután minden beszédében újra és újra hangoztatta: az 1944—45-ben bekövetkezett változás szerinte fátum, amely súlyosabb Muhi, Mohács, Majtény, Világos és Trianon pusztításánál, s e katasztrófából — úgymond — csak az egyház vezetheti ki a nemzetet.

Reálisabb hangot képviselt Czapik Gyula egri érsek. A Központi Katolikus Kör elnökeként az 1945. december 10-i közgyűlésen mondott beszédéből idézünk: „Megértéssel vagyunk azok iránt, akik a romok helyében építeni akarnak... Romok között tengődni csak olyanok tudnak, akik lemondanak a jövőről, kikapcsolódnak a jelenből és csak a múlton merengenek." Aligha kétséges, hogy e szavait kinek címezte.

Az új hercegprímás politikai mentalitására jellemző, hogy az őt hivatalból köszöntő Tildy Zoltán miniszterelnök és Varga Béla plébános, a Nemzetgyűlés elnöke gratulációjára választáviratában így reagált: „Meleg gratulációját hálásan köszönöm. Az ország első közjogi méltósága hazája rendelkezésére áll." Mindszenty tehát nem egyházfői, hanem közjogi méltóságára helyezte a hangsúlyt. Ő ugyanis magát homo regiusnak, a király megbízottjának tekintette, aki a király távollétében vagy hiányában az ország legfőbb méltósága. Kinevezése után haladéktalanul ki is fejezte hűségét az általa Magyarország örökös királyának tartott Habsburg Ottóhoz. Mindszenty mögé hamarosan fel is sorakozott a letűnt Magyarország itthon maradt katolikus elitje.

(Folytatjuk.)

VÁRNAI FERENC